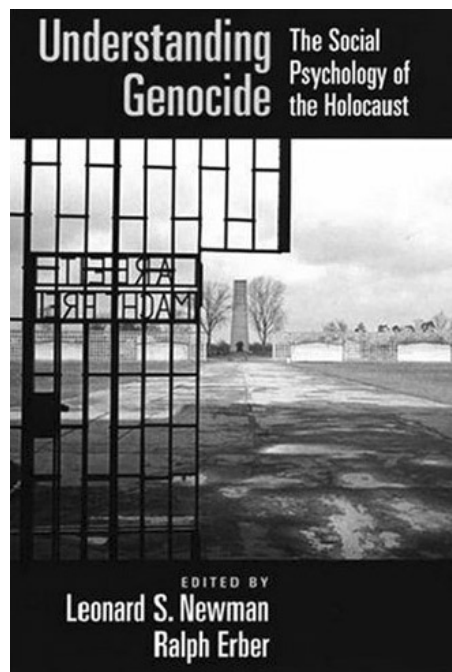

Leonard S. Newman, Ralph Erber (ur.): UNDERSTANDING GENOCIDE. THE SOCIAL PSYCHOLOGY OF THE HOLOCAUST. New York, Oxford University Press, 2007, 360 str.

Holokavst oziroma "shoa" je dandanes nadvse odmevna in izdatno raziskovana tematika. Poleg umetniških del, pri katerih je potrebno v prvi vrsti izpostaviti pisatelje, ki so doživeli izkušnjo koncentracijskih taborišč, med drugim madžarskega nobelovca Imreja Kertesa, prav tako pa Prima Levija ter nenazadnje Borisa Pahorja, kot tudi dokumentarni film "Shoah" in njegovo v knjižni obliki objavljeno verzijo Clauda Lanzmanna, so različne znanstvene discipline, predvsem humanistične in družboslovne, o tem uspele ustvariti skoraj nepregledno bibliografijo. Izmed tovrstnih del je pravzaprav težko izbrati tista, ki prinašajo zares nove in izvirne pristope za raziskovanje in razumevanje tega sicer težko razumljivega pojava. Med boljše vsekakor spada pričujoči zbornik prispevkov različnih avtorjev o "socialni psihologiji holokavsta", ki je prvič izšel leta 2002.

V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne so se poizkusi razumevanja storilcev holokavsta osredotočali na vprašanja psihološkega ustroja posameznikov in na domnevno specifično nemško "zločinskost". Nürnberški procesi so omogočili boljše poznavanje tako vloge najpomembnejših nacističnih voditeljev kot vodilnih funkcionarjev, na primer voditeljev "Einsatzgruppen", zdravnikov, odgovornih za evtanazijo, inkriminiranih generalov, državnih sekretarjev in ministrov, ki so preživeli vojno ter bili zajeti. Adornove raziskave in raziskave drugih so se osredinjale na skupek individualnih potez, ki naj bi sestavljale "avtoritarno osebnost", zaradi katere naj bi bila nemška družba predisponirana za naklonjenost do nacizma in pripravljena na množične poboje v njegovem imenu. Ostali avtorji pa so zasledovali usodni učinek pruskonemških tradicij militarizma, avtokratstva in antisemitizma.

V zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja se je preučevanje obrnilo od psiholoških analiz posameznikov in posebnosti nemške zgodovine na socialno psihološko analizo vedenja določenih skupin. Spodbudo za to spremembo v

paradigmi so prinesli trije pomembni dogodki. Najprej je leta 1961 Raul Hilberg objavil svojo monumentalno študijo "The Destruction of the European Jews," ki je prikazala nacistično "končno rešitev" kot administrativni in birokratski proces. Hilberg je namreč trdil, da storilci niso imeli drugačnega moralnega ustroja kot ostalo prebivalstvo, saj so predstavljali prerez tedanje nemške družbe, medtem ko po njegovem mašinerija uničenja ni bila nič drugačna od celotne družbene organizacije. Nato je leta 1963 Hannah Arendt objavila kultno delo "Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil." Pod vplivom Hilbergove knjige in Eichmanove obrambne strategije ga je Arendtova prikazala kot neideološkega malega birokrata, ki je prizadevno izvajal režimsko politiko, ne da bi se v celoti sploh zavedal kriminalnosti te politike. Večina sodobnih zgodovinarjev se strinja, da je Eichmannovo zavajajočo samoreprezentacijo Arendtova sprejela nekritično in da je dejansko bil nacistični aktivist, katerega dejanja so bila motivirana z njegovo ideološko identifikacijo z režimom ter nenasitno ambicioznostjo. Kljub vsemu pa dejstvo, da Eichmann ni bil banalni birokrat, za kakršnega se je predstavljal, ne ukinja resnice, da je bilo mnogo izvajalcev holokavsta v resnici "morilcev za pisalno mizo." Arendtova je dojela, da zmožnost državnega organiziranja množičnih pobojev veliko dolguje akomodaciji ter uslužnosti in prizadevnosti nižjih javnih uradnikov. Tretjič, skorajda istočasno s publikacijama Hilberga in Arendtove je Stanley Milgram izvajal odmevne eksperimente "pokornosti avtoriteti" in obenem diseminiral svoje zaključke. Pri njegovih raziskavah sta posebej pomembna dva vidika: glede na stalne trditve storilcev množičnih pobojev, ki so se zaradi svojih dejanj znašli v sodnem postopku, da so bili prisiljeni ubogati ukaze, je temeljnega pomena premik raziskovalnega fokusa z izsiljene ubogljivosti k neprisilni, situacijsko povzročeni ustrežljivosti avtoriteti; poleg tega pa so bili subjekti njegovih raziskav izbrani naključno in niso bili Nemci, kar je njegovim zaključkom podelilo obči pomen.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja se je začel "veliki val" raziskovanja zgodovine holokavsta. Večina teh del, ki so bila posvečena preučevanju storilcev kot nasprotje in komplementarno dopolnilo preučevanju žrtev in pasivnih "opazovalcev", se je osredotočila na procese odločanja in načrtovanja ter na strukture in delovanje nacističnega režima oziroma njegovih institucij in poklicnih skupin, od katerih je največjo vlogo igrala zloglasna SS. Čeprav ni prišlo do resnejših dvomov o pomenu antisemitizma za Hitlerjevo psiho, je zgolj to dejstvo samo po sebi postajalo vse bolj nezadostno za razlago dejstva, da mu je k izvajanju genocida uspelo pritegniti tako veliko število ljudi. Fokus raziskav se je zato premaknil od Hitlerja na vrhu in dejanskih morilcev na dnu oblastne piramide k institucijam, političnim procesom in birokratskemu osebju v vmesnem polju. Diskusije o motivaciji za genocid so se pričele oddaljevati od problematike antisemitizma k drugim odločilnim dejavnikom: kalkulacijam v boju za oblast, ambicioznosti in karierizmu, segmentaciji in rutiniranju sodelovanja, kar je preprečilo zavest o individualni odgovornosti, ter

širšemu ideološkemu okvirju rasizma in evgenike, ki je poleg Judov bil usmerjen še na množico drugih žrtev.

Do devetdesetih let 20. stoletja je preučevanje holokavsta, tega v preteklosti zanemarjanega, a centralnega dogodka celotnega stoletja, zadobilo takšne razsežnosti, da so ga nekateri avtorji označili za "shoa biznis" in "industrijo holokavsta". V tem času je obenem prišlo do pospešenega razvoja v zgodovinopisju, ki je precej prispeval k razumevanju storilcev množičnih pobojev. V prvi vrsti se je vzpostavilo obnovljeno zanimanje za temeljno vlogo nacističnih ideologov kot prenašalcev in legitimizatorjev antisemitske politike ter fanatično antisemitskih pripadnikov SS, ki so zasedali ključne položaje in bili bistvenega pomena za izvedbo pobojev. Drugi zgodovinopisni trend tistega časa pa se je osredotočal na preučevanje oseb, ki so dejansko zagrešile poboje, pri čemer so se raziskave v veliki meri ukvarjale s "case studies" oziroma študijami primerov. Na ta način je bilo mogoče preučiti tudi številna dodatna vprašanja: Ali so voljni in po nepotrebnem kruti morilci sestavljali odločilno manjšino ali prepričljivo večino? Ali so tisti, ki so se poizkušali izogniti sodelovanju pri pobijanju, tvorili nepomembno manjšino ali pa je ta kategorija zajemala med 10% in 20% vseh storilcev? Ali so bili morilci motivirani zgolj s specifičnim nemškim "izločevalnim" antisemitizmom, ki jim je bil skozi stoletja posredovan prek kulture, ali pa so institucionalni, organizacijski in situacijski dejavniki nepogrešljivi za razlago vedenja "pokornosti uradni avtoriteti"? Ali je večina morilcev k svojemu početju pristopila že kulturno "programirana" za ubijanje Judov (in za uživanje ob tem) ali pa sta okolje "vojne za raso" in rasističnega imperializma na eni strani ter sama naloga pobijanja na drugi skozi čas bistveno spremenila njihove osebnosti?

V obravnavanem zborniku s 14 prispevki sodeluje 23 uglednih socialnih psihologov iz ZDA, Kanade in Nemčije, ki na osnovi principov svojega raziskovanja poizkušajo osvetliti ravnanje krivcev za genocid. Primarni fokus je sicer na holokavstu oziroma množičnem pobijanju Judov v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, dosežena spoznanja in zaključki pa imajo vendarle velik pomen tudi za druge primere množičnih pobojev. Nekateri avtorji analizirajo kontinuirano in dinamično interakcijo med kognicijo in stališči na eni ter vsakokratno situacijo na drugi strani. Odločno zavračajo idejo, da bi bil kateri od teh elementov "negibni gibalec" človeškega vedenja, torej tisti dejavnik, ki bi posameznika prisiljeval v določene vedenjske vzorce, sam pa se pri tem ne bi spreminjal. Nepotrebna krutost je razumljena ne samo kot odraz začetnega odnosa (sovrastva in zaničevanja do žrtve), ampak tudi kot posledica stopnjevanega procesa škodovanja in razvrednotenja žrtve, v katerem se storilci predrugačijo pod vplivom svojega početja. Prek koncepta "pluralistične ignorance" omenjeni avtorji trdijo, da o stališčih in odnosu posameznika znotraj določene skupine ne moremo neposredno sklepati na osnovi kolektivnega vedenja in konformnosti do obstoječe skupne norme.

Med drugim so obravnavane tudi oblike, s katerimi na ustvarjanje pogojev za nasilne obračune med različnimi skupinami vplivajo krize in težke življenjske razmere, razlogi, zaradi katerih so nekatere skupine izbrane za "žrtveno jagnje", vprašanje, kako so lahko določene kulturne vrednote in verjetja olajšala ter pospešila iniciacijo genocida, vloge konformizma in podrejenosti avtoriteti pri oblikovanju vedenja, dejstvo, da udeležba v nasilnem vedenju pripomore k ponovnemu agresivnemu ravnanju, dokazi za osebnost, ki je "nagnjena k genocidu", ter načini, na katere storilci varajo sami sebe glede pomena in obsega svojih dejanj. Nenazadnje je raziskana močna tendenca razlaganja socialne psihologije kot deterministične, kar naj bi imelo za posledico relativizacijo krivde posameznikov.

Glavne obravnavane teme bi tako lahko strnili v skupino med seboj povezanih vprašanj, ki zaenkrat še ostajajo brez zadovoljivih celostnih odgovorov: Kdaj in zakaj različne skupine obsodijo druga drugo na iztrebljenje? Kako navidez "normalni" ljudje postanejo sodelavci pri genocidu? Zakaj so nekateri posamezniki pripravljeni pomagati članom žrtvovanih skupin, medtem ko drugi samo pasivno opazujejo njihovo žrtvovanje? Kako se krivci in pasivni opazovalci zločinov kasneje sprijaznijo z izbirami, ki so jih izbrali?

Med glavnimi šibkimi točkami zbornika bi sicer lahko omenili dejstvo, da prispevki večinoma predstavijo zgolj izsledke ameriške "veje" socialne psihologije, manj pa so prisotna spoznanja drugih raziskovalcev. Knjiga prav tako ne postavi "velike teorije", ki bi pojasnila celoto nasilja med posameznimi skupinami, ampak ima za namen predstaviti nove načine in poizkuse razumevanja grozot genocida. Ker pa pri tem ne gre zgolj za omejen pojav v preteklosti, je bil eden glavnih razlogov za nastanek dela tudi želja po zagotovitvi ustreznega znanja za predvidevanje in preprečevanje podobnih tragičnih epizod v prihodnosti.

Klemen Pust

Luisa Passerini: USTNA ZGODOVINA, SPOL IN UTOPIJA. IZBRANI SPISI. Ljubljana, Studia humanitatis, 2009, 342 str.

V Evropi se je ustna zgodovina po drugi svetovni vojni najprej in najbolj razvila v Veliki Britaniji in Italiji. Ustni zgodovinarji iz slednje so znani predvsem po teoretski obdelavi in razvijanju novih metodoloških pristopov, ki so bili usmerjeni v preseganje pozitivističnega pogleda na zgodovinopisje, predvsem skozi študij subjektivnosti, mehanizmov spomina, pripovedi in jezikoslovnih pogledov. Podobno kot v ZDA se je zavedanje o ustnih virih najprej razvilo izven univerzitetnega okolja, na njegovih obrobjih, velikokrat v nasprotju z akademsko in politično uveljavljenimi